

LUND UNIVERSITY

Att hysa folk på gården ett försök till byggnadsarkeologi Hansson, Martin

Published in:
Medeltida storgårdar

2014

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Hansson, M. (2014). Att hysa folk på gården: ett försök till byggnadsarkeologi. I O. Karsvall, & K. Jupiter (Red.), *Medeltida storgårdar: 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem* (s. 165-188). (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi; Vol. 131). Kungliga Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

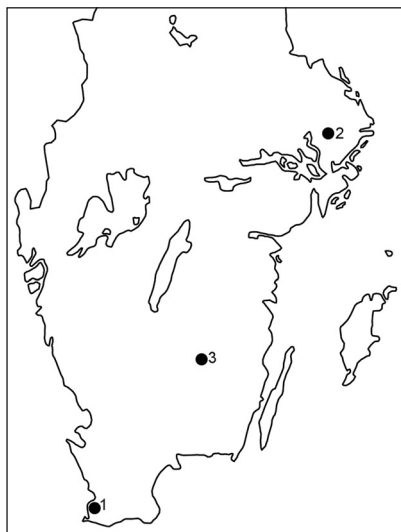
PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Att hysa folk på gården

Ett försök till byggnadsarkeologi

Martin Hansson

Under de senaste decennierna har forskningen kring den yngre järnålderns och äldre medeltidens samhälle alltmer kommit att handla om förekomsten av storgårdar. En äldre tids syn på den yngre järnåldern och tidiga medeltiden som ett samhälle bestående av fria jämlika bönder har sedan länge krackelerat. I stället framträder bilden av ett samhälle byggt av hierarkier grundade i olika typer av sociala och ekonomiska beroendeförhållanden. Det som med ett samlingsnamn brukar kallas storgårdar har under de sista decennierna lokaliserats explicit genom arkeologiska undersökningar och mer implicit genom kontextuella analyser av historiska kartor, förekomst av runstenar och speciella kyrkor samt olika skriftliga källor. Genom arkeologin ges möjlighet att få en inblick i den materiella kultur som präglade dessa storgårdar. Hur såg den här tidens storgårdar egentligen ut, vilken typ av byggnader fanns och vad säger gårdarnas sammansättning av olika byggnader om ekonomi och drift samt om hur många människor som kunde bo här? Avsikten med föreliggande artikel är att studera bostadshus och andra typer av byggnader på tre undersökta gårdar i syfte att se vad det kan säga om dessa frågor. Genom att jämföra gårdar från skilda tider är tanken att eventuella förändringar i relationen mellan bostadsytor och andra

Figur 1. Läget för de tre platser som diskuteras i artikeln: 1. Lockarp 2. Sanda 3. Hultaby.

byggnadsytor bör avspegla förändringar i gårdarnas ekonomi och sättet de drevs på. Syftet är att pröva om man med den här formen av byggnadsarkeologi kan bidra till diskussionen kring vikingatidens och medeltidens storgårdar, där en viktig fråga handlar om huruvida dessa drevs med trälar, halvfria legohjon eller dagsverkspliktiga torpare och landbor. Går det att utifrån förändringar i gårdarnas boendeytor och deras relation till den totalt bebyggda ytan, diskutera hur driften varit organiserad? De tre gårdar som analyseras i denna artikel är Lockarp i Skåne, Hultaby i Småland och Sanda i Uppland.

Frågan om storgårdars drift och trälproblemet

Arkeologer identifierar storgårdar genom storslagna byggnader som ofta ligger på manifesta platser i landskapet, dit speciella former av exklusivt hantverk och exklusiva fynd i ädelmetaller kan knytas. Vidare ses en stark koppling mellan stora gårdar, rika gravar och religiös kult, både hednisk och kristen (t.ex. Söderberg 2005; Ljungkvist 2006). Den ekonomiska basen för storgårdarna diskuteras mera sällan av arkeologer, utan tolkningarna är ofta inspirerade av postprocessuell och antropologisk forskning och handlar snarare om symbolik, arkitektur och manifestationer, sannolikt en konsekvens av att de ekonomiska förhållandena kan vara svåra att identifiera med arkeologiska metoder (jfr Poulsen & Sindbæk 2012 s. 8).

Ett flertal forskare från skilda discipliner menar idag att storgårdarnas innehavare var drivande i utvecklingen av agrarlandskapet under vikingatid och medeltid i stora delar av Skandinavien (t.ex. Rahmqvist 1996; Tollin 2002, 2010; Myrdal & Tollin 2003; Berg 2003; Lindkvist 2003; Schmidt Sabo 2005; Ericsson 2012 s. 38 ff.; Poulsen & Sindbæk 2012). Mycket av diskussionen har handlat om när och hur en tänkt form av vikingatida träl drivna storgårdar utvecklades till medeltida huvudgårdar som drevs med hjälp av dagsverkspliktiga torpare och landbor. En modell kring hur denna utveckling kan ha gått till kan sammanfattas i följande tre steg (efter Widgren 1998 s. 290 f.; Jørgensen 2001 s. 74; Berg 2003 s. 22 f.; Ericsson 2012 s. 40):

1. *Storgårdsdrift* med rötter i vikingatid där driften sköttes av förvaltare, trälar och legohjon.
2. *Huvudgårdsdrift* utvecklades under högmedeltid. Trälarna frigavs och blev dagsverkspliktiga torpare eller landbor, med boende utanför huvudgården. Dessutom fanns det landbor som levererade avrad till huvudgården.
3. *Familjejordbruk* med landbor ersatte huvudgårdarna när dessa upplöstes, en utveckling som fullbordades under senmedeltid.

En utgångspunkt för modellens bärkraft är att trälar var allmänt förekommande under vikingatid. Frågan om trälarnas närvaro i det nordiska samhället är om-diskuterad. När trälar uppträder i skriftligt diplomkällmaterial under 1200- och

1300-talen är trälsystemet redan under avveckling. Frågor har även rests kring vilken social position trälen egentligen hade. Medan vissa trälar utförde de smutsigaste och slitsammaste arbetsuppgifterna, var andra som brytar förvaltare av stora gårdar och hade hög social status. Enstaka brytar har även rest runstenar (Myrdal 2003; Brink 2012; Iversen 2012).

Avgörande för att en modell med vikingatida storgårdar drivna av trälar ska vara trovärdig, är att det går att påvisa att det fanns ett stort antal trälar som kunde utföra de arbeten som storgårdsdriften krävde. För Norges del menar Tore Iversen att så var fallet och att trälar förekom i olika sorters hushåll och var av avgörande ekonomisk betydelse (Iversen 2012 s. 264 anf. litt.). Även Dagfinn Skre har kommit till samma slutsats och menar att träldomen var av stor betydelse inte bara på stora och mellanstora gårdar utan även på normalstora gårdar (Skre 1996 s. 62 ff.).

I sin studie av Mälardalen under yngre järnålder och tidig medeltid, där gårdsstrukturer, gravar och hantverksfynd analyseras, menar dock exempelvis John Ljungkvist att det är ytterst tveksamt att det var vanligt med storgårdar drivna med trälar under yngre järnålder (Ljungkvist 2006 s. 104 f.). Snarare låg elitens gårdar tillsammans med andra gårdar och driften förefaller ha varit decentraliserad. Dessutom saknas spår av att det förekommit ett stort antal trälar i det arkeologiska materialet.

Enligt Stefan Brink var trälar tämligen ovanliga i det nordiska samhället och utgjorde ett slags prestigevaror hos storbönder, hövdingar och kungar. Dessa kunde ha rena arbetsträlar men även ofria tjänare med olika ställning i sitt följe. Utifrån antropologiska exempel menar Brink att det vikingatida nordiska samhället inte hade ett sådant agrartecknat system att det fanns behov av stora mängder arbetsträlar (Brink 2012 s. 260 ff.).

Traditionellt sett har arkeologer som diskuterat trälar utgått från gravmaterial, där exempelvis avrättade individer som förekommer i dubbelgravar tolkats som trälar som offrats i samband med sin ägares begravning. Även fynd av halsjärn och små bostadsutrymmen i stall och fähus har setts som belägg för förekomsten av trälar. Dessa fynd är dock på det hela taget ovanliga (Zachrisson 2003; Brink 2012 s. 217 ff., 237). Utifrån sin studie av Östersjökeramik under sen vikingatid och tidig medeltid menar Mats Roslund att det omfattande och snabba genomslaget för den slaviska keramiken i Skåne under 1000-talet, både på landsbygden och i den nya staden Lund, endast kan förklaras med införseln av ett mycket stort antal trälar från områden söder om Östersjön, där denna typ av keramik har sitt ursprung (Roslund 2001). Keramik tillverkades inom hushållets ram och arbetet utfördes ofta av kvinnor. Hushållskeramik var en lågt skattad vara och inget man handlade med, varför handel enligt Roslund inte kan förklara det snabba uppsvinget för den slaviska keramiktraditionen. Detta förefaller ha ägt rum inom loppet av en generation under perioden 980–1050, då vi från skriftliga källor vet att danska kungar, troligen med stöd av skånska stormän, var involverade i krig på slaviskt område. Detta resulterade sannolikt i att krigsfångar hamnade som trälar på de gårdar som fanns runt om på den skånska

landsbygden. Förekomsten av Östersjökeramik kan således indikera förekomst av trälrar från Rügen och Mecklenburg-Vorpommern (Roslund 2001 s. 247 ff.; Roslund under utg.).

Som synes finns olika uppfattningar om hur allmänt förekommande och ekonomiskt betydelsefulla trälarna var under nordisk vikingatid och tidig medeltid. Att det existerat trälrar råder det enighet om; däremot råder stora skillnader i synen på hur allmänna de var, om de huvudsakligen var prestigeobjekt på storgårdarna eller om de i stort antal fick slita ont. Det ligger visserligen utanför den här artikels syfte att reda ut frågan om förekomsten av trälrar under den aktuella perioden, men vilken ståndpunkt man som forskare intar i frågan får konsekvenser för tolkningen av hur storgårdarnas drift var organiserad.

Byggnadernas vittnesmål

Agrar produktion avsätter materiella spår, dels genom sättet att organisera odlingsmarken (markanvändning, diken, tegar m.m.), dels genom själva gårdens organisation. Produktionens inriktning avspeglas av gårdens byggnader och av antalet byggnader. Oavsett hur produktionen var organiserad så har den avsatt materiella lämningar, vilka man som arkeolog kan studera. I en studie av storgårdar och centralplatser från järnåldern har den danske arkeologen Lars Jørgensen försökt urskilja hur produktionen kan ha varit organiserad och hur olika driftsformer kan ha avspeglat sig i ett arkeologiskt material (Jørgensen 2001 s. 73 f.). Hövdingens överskott kan, menar Jørgensen, ha kommit från:

1. Tributer från oberoende gårdar/hantverkare i form av produkter, varor, metall m.m.
2. Direkt drift av en storgårdsdomän med egna arbetare.
3. Huvudgård drift med landbor som erlägger avrad och har arbetsplikt.

Den här typen av olika driftsformer bör då också avspegla sig i skilda materiella uttryck när det gäller gårdens struktur och byggnadskultur. Om man utgår från den tidigare presenterade modellen kring utvecklingen av stor- och huvudgårdar, skulle man kunna tänka sig att modellens tre olika steg materiellt sett kunde framstå på följande sätt:

1. *Storgård drift* motsvaras av en gårdsmiljö med stora representativa byggnader för eliten, samt verkstäder och förråd, men avgörande är stora ytor för boende för arbetsstyrkan, trälarna.
2. *Huvudgård drift* motsvaras av en gårdsmiljö med stora representativa byggnader för eliten samt stora förråd för leveranser av avrad och egen produktion. Boendeytan för arbetare är betydligt mindre, till följd av att en landbo- och torpinstitution är på plats.
3. *Familjejordbruket* motsvaras av bostadshus samt fähus och lada.

Begreppet *storgård* definieras sällan närmare, utan definitionen bygger i ett arkeologiskt sammanhang på att det hittas »stora» byggnader eller ovanliga fynd, detta i relation till en antagen idealbild av en »vanlig» gård. Frågan är då hur stor en genomsnittlig gårdsbebyggelse var under vikingatid och medeltid. I Skåne förefaller de vikingatida gårdarna ofta ha bestått av ett eller två långhus och något eller några grophus. Byggnadsarean uppgick vanligen till 150–300 m², men en grupp av större gårdar har också uppmätts, med byggnadsareor på 370–580 m² (Artursson & Charlie 2005 s. 217 ff., 227, 231 ff.). Ett exempel på en vikingatida gård kan hämtas från Östergötland, där en gård som undersöktes i Valla utanför Linköping bestod av ett boningshus, en vävstuga och ett härdområde som troligen var kopplat till hantverksaktiviteter, samt några mindre byggnader. Gården i Valla kunde undersökas i sin helhet och dess totalt bebyggda area uppgick till ca 250 m² (Sköld 2012 s. 83, 85).

För medeltidens del ger skriftliga källor en bild av att det fanns tre–fyra hus på gården: stugan där man bodde, fähuset och sädesladan (logen). I Smålandslagens kyrkobalk anges att prästgården skulle bestå av fyra hus: stuga och härbre, lada och nöthus (Holmbäck & Wessén 1946 s. 423; Myrdal 1999 s. 32 ff.). Men genom arkeologin vet vi att en gård kunde ha fler byggnader.

Undersökningen av en gårdstomt i den skånska byn Kyrkheddinge visade att den undersökta gården under perioden 1250–1475 bestod av två vinkelbyggda längor, där den ena fungerade som bostad och den andra var lada, stall och fähus. Storleken på gårdens hus uppgick sammantaget till ca 180 m² (Schmidt Sabo 1998 s. 67 ff.). Den högmedeltida gården vid Björka i Hälsingland bestod under perioden ca 1200–1350 av en gårdsgrupp om sammanlagt sex hus med en total golvyta av 333 m². Ett av husen, 90 m² stort, tolkades som bostadshus (Lagerstedt 2004 s. 123 ff.).

Att antalet gårdshus ökade under medeltiden förklaras av att de flerfunktionella husen, byggda i en förhistorisk tradition, ersattes av mindre enfunktionella byggnader. Även om antalet byggnader på gården ökade under medeltiden jämfört med tidigare, behöver detta inte ha inneburit att gårdens totala byggnadsyta ökade. I stället fördelades den på flera mindre hus. Visserligen är detta bara enstaka exempel på undersökta gårdar, men sammantaget förefaller många gårdar under vikingatid och medeltid ha bestått av 200–400 m² bebyggd yta. Gårdar med byggnadsytor över 500 och uppemot 1000 m² (eller mer) är ovanligare och kan i det här sammanhanget ses som storgårdar, under både vikingatid och medeltid, jämfört med mer ordinära gårdar med 200–400 m² bebyggd yta. Samtidigt varierade funktionen mellan olika storgårdar, bl.a. beroende på om storgården även hade en residensfunktion eller enbart fungerade som en ekonomisk enhet.

Att jämföra boendeara

Just byggnadernas form, storlek och karaktär kan också användas för att diskutera gårdars driftformer. Inom byggnadsarkeologin används vanligen stående byggnader, där förändringar i exempelvis murverk avslöjar byggnadernas kronologiska utveckling samt hur deras funktion och därmed sammanhängande sociala kontexter förändrats över tid (Eriksdotter 1997, 2005). Byggnader har fördelen av att vara påtagliga, manifesta lämningar avsedda för en speciell plats och byggda med en speciell funktion i åtanke. En noggrann analys av byggnadsbeståndet på en plats kan ge ledtrådar till det bakomliggande syftet med varför byggnader uppförts. Byggnader är därför lämpliga att använda för att analysera historiska skeenden.

I fortsättningen är gårdarnas boendeara i fokus. Analysen har utgått från byggnaderna på de platser som jämförs, dels den totala area som fanns under tak, dels den andel av denna som kan tolkas som bostadshus. Tanken är att bostadshusens yta bör vara proportionerlig mot det antal människor som kan ha bott på en plats under en viss tid, även om det är omöjligt att exakt avgöra antalet människor som bott i ett hus. Att en gård som har stora utrymmen för boende har kunnat hysa ett större antal människor än en gård med små ytor avsedda för boende är inget konstigt. Däremot är det intressant att studera i hur många av en gårds alla byggnader som det kan ha bott människor. Om en gårds totala byggnadsyta till 30, 50 eller 90 procent använts att bo i, bör det kunna säga något om hur livet på gården såg ut och hur dess produktion var organiserad. Behövdes många arbetande händer eller ett fåtal för den dagliga driften? Att en gård har liten andel boendeara men stora förråd, skulle då indikera att driften var beroende av hjälp av kringboende för att fungera. Hade gården i stället stora boytor kan större delen av arbetsstyrkan ha bott på gården. Det innebär att det är boendearans relativa andel av den totala bebyggda ytan på en gård som har betydelse i fortsättningen. Med boendeara avses således den golvyta som funnits under tak i bostadshuset.

Man kan resa ett antal frågetecken för den här metoden. Många gånger är det ju svårt att avgöra om en byggnad fungerat som bostadshus eller inte. Det är ju inte heller självklart att byggnader endast använts för att hysa människor. I arkeologiska sammanhang är förekomst av eldstad i en byggnad en indikation på att den fungerat som bostadshus, men en eldstad kan ju även vara användbar i en verkstads- eller hantverksmiljö. I det här fallet har byggnader med eldstad på de tre platser som jämförs vanligtvis räknats som bostadshus, men i en del fall har utgrävorna tolkat dem som verkstäder. Ofta har byggnader antagits ha haft en blandad funktion, där boende varit en. I nedanstående analys har även dessa dock räknats som bostadshus. Under vikingatid kunde en byggnad hysa både människor och husdjur, och troligen har det vanliga varit att en byggnad haft flera användningsområden. Det innebär också att det inte är säkert att all den yta som fanns i ett bostadshus enbart användes för boende. Stora delar av byggnaden kan också ha fungerat som förråd eller för djurhållning. Från senare

historiska perioder vet vi att det var vanligt att byggnader hade flera funktioner. Hus som under vintern var förråd kunde under sommarhalvåret användas för bostadsändamål. En byggnad kan även ha fått en ändrad funktion under sin livstid (Hoff 1997 s. 44 ff.; Almevik 2004 s. 205 ff.).

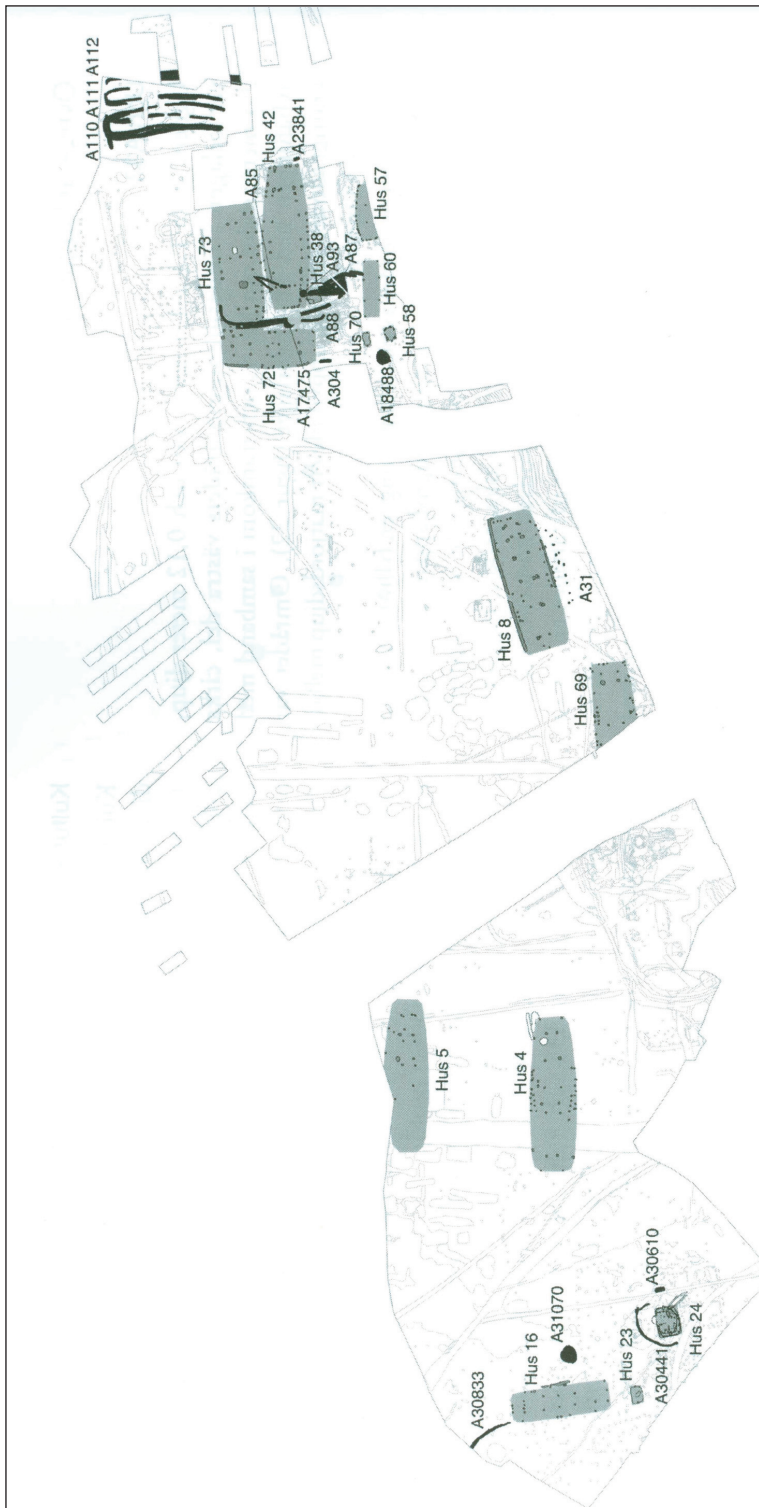
Det finns således ett stort antal källkritiska problem när det gäller att tolka och jämföra byggnader och platser med varandra på det sätt som görs nedan. Föreliggande text ska ses som ett försök där det är det relativa förhållandet mellan boendeara och total bebyggd area på de olika gårdarna som är i centrum. Ur metodisk synvinkel har de jämförelsetal som använts beräknats på samma sätt, varför jag menar att den relativa jämförelsen ändå ger intressanta inblickar som kan kopplas till gårdarnas ekonomi och driftsformer. Det ska också betonas att det inte har gjorts några omtolkningar av tidigare publicerade tolkningar av de aktuella platserna. I text och tabeller nedan används även de fasbenämningar som återfinns i respektive rapport.

De tre platser som analyseras nedan ligger i skilda delar av det nuvarande Sverige, i Skåne, Småland och Uppland, och därmed representerar de områden med skilda sociala, topografiska och ekonomiska förutsättningar. Skillnader mellan gårdarnas totala byggnadsstorlek kan självfallet bero på olikheter i dessa förutsättningar, och på intet sätt menar jag att de här tre gårdarna skulle utgöra ett speciellt representativt urval. De utgör möjliga jämförelseobjekt endast därför att de är platser där man kan utgå från att en i det närmaste hel gårdsbebyggelse kan studeras arkeologiskt, och den typen av miljöer är än så länge ovanliga. Oavsett gårdarnas skilda förutsättningar bör, menar jag, förhållandet mellan bostadsytan och storleken på det totala antalet byggnader på gården kunna knytas till skillnader i driftsformer. Det ska också betonas att studien begränsats till själva gårdstomten. En landskapsanalys, där respektive gård även detaljerat relateras till sin omgivning, har inte rymts inom denna studie. Av utrymmesskäl är beskrivningarna av de tre platsernas byggnadsbestånd starkt komprimerade.

Lockarp

Storgården vid Lockarp utanför Malmö undersöktes åren 2001–2003. Undersökningen är presenterad i en rapport och i flera artiklar från vilka nedanstående uppgifter hämtats (Ifversson & Heimer 2005; Heimer et al. 2006; Heimer 2009, 2010). Om inget annat anges bygger uppgifterna nedan på rapporten (Heimer et al. 2006).

På platsen fanns under vendeltid och tidig vikingatid (fas 4) två gårdar av ordinär storlek. I sent 900-tal omstrukturerades platsen på ett genomgripande sätt. De två gårdarna ersattes av en bebyggelse med nio långhus, fem grophus och en stolplada (fas 5), vilken tolkats som en storgård (figur 2). Bland långhusen fanns en hallbyggnad, ett s.k. *trelleborgshus*, den typ av hus som framför allt hittats på de danska ringborgarna och på platser kopplade till den danska

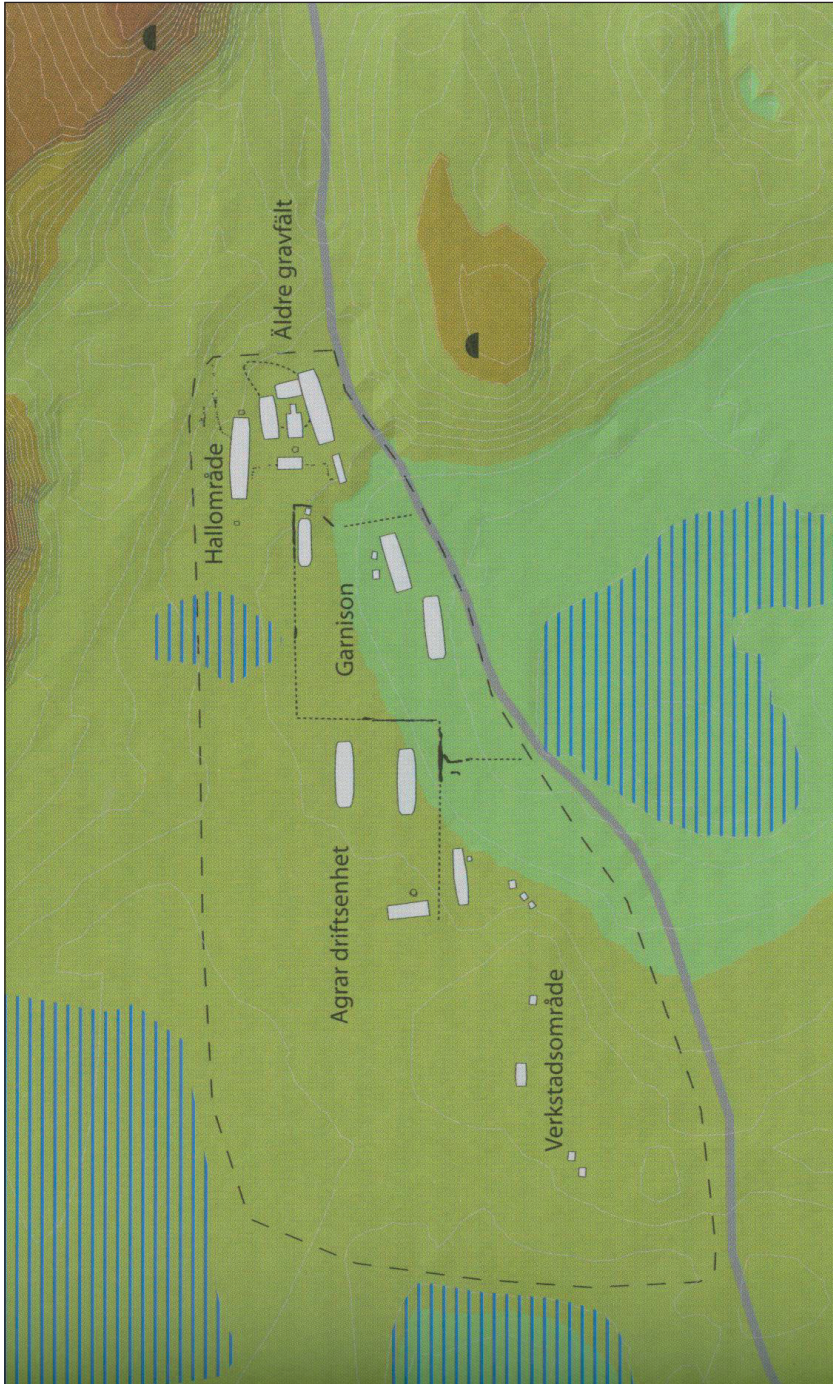

Figur 2. Bebyggelsen i Lockarp i fas 5, sent 900-tal till ca 1050. Efter Heimer et al. 2006 s. 48 fig. 33.

Figur 3. Bebyggelsen i Lockarp, fas 6, ca 1050–1150. Efter Heimer et al. 2006 s. 67 fig. 49.

Figur 4. Storgården i Lockarp under fas 6 ca 1050–1150 och lokaliseringen av olika funktioner. Efter Heimer 2009 s. 339 fig. 4.

Figur 5. Lockarps by som den framträder på kartan från år 1700. Den undersökta storgården låg i området för gård nr 5 och 6 i den östra delen av byn. Centralt på bygatan ligger kyrkan. De två rektangulära markeringarna öster om kyrkan är vinkelställda dammar som föreslagits som ett hypotetiskt läge för byns senmedeltida huvudgård. Efter Jönsson & Persson 2008 s. 81 fig. 31.

kungamakten under sent 900-tal och 1000-tal. Hallen hade ett större representativt rum i byggnadens mitt. Dessutom fanns flera verkstäder, där det bl.a. bedrevs specialiserat metallhantverk. Storgårdens representativa delar, med hallen och en kultbyggnad, låg på den högsta punkten i landskapet, längst i öster på gårdstomten. I den västra delen fanns gårdens ekonomifunktioner i form av grophus, stall och långhus för boende/förråd.

I mitten av 1000-talet förändrades gården och ytterligare hus tillkom. I öster fanns fortsatt gårdens representativa del, där ett flertal långhus låg samlade i en närmast fyrålgad form runt en hallbyggnad och det gårdskapell som ersatt det tidigare kulthuset (figur 3 och 4). Gårdens representativa del var möjligen omgiven av en palissad; spår efter en sådan hittades öster om gårdens byggnader. Längre västerut fanns löst grupperade ytterligare sex långhus och ett antal mindre byggnader, bl.a. grophus, vilka torde ha utgjort storgårdens ekonomidel med verkstäder, stall, fähus men också boningshus. Sammanlagt fanns nitton byggnader på gården under den här fasen (fas 6), sex av dem ombyggda från fas 5. Av husen var det fem långhus som liknade trelleborgshus. Storgården förefaller ha existerat fram till ca 1150, då den upplöstes och ersattes av två separata gårdar av mer ordinär storlek. I öster etablerades föregångaren till den

Tabell 1. Sammanställning över total bebyggd area samt boendeara i Lockarp under fas 4–7.

Fas	Totalt bebyggd area m ²	Varav bostad m ²	Bostadsareans andel i %
Fas 4* 600–900-talets andra hälft	1003 (334)	847 (282)	84
Fas 5 900-talets andra hälft–1050	1616	1034	64
Fas 6 1050–1150	2244	1543	69
Fas 7 1150–ca 1300**	500	300	60

*Fas 4 är indelad i tre underfaser som sammantaget utgör tre generationer av gårdar för samma bebyggelseenhet. Siffrorna inom parentes utgör en ungefärlig uppdelning av bebyggelsens storlek på en enskild underfas, vilket ger ett mer rättvisande jämförelsetal. **Byggnaderna i fas 7 är fragmentariskt bevarade, men representerar två skilda gårdar, varför måtten anger minimisiffror för de två gårdarnas gemensamma areor. Fasindelningen bygger på rapporten i Heimer et al. 2006.

senare kända gården Almdala, medan det i väster etablerades en trelängad gård. Det var föregångarna till de från senare kartor kända gårdarna nr 5 och 6 i Lockarps by.

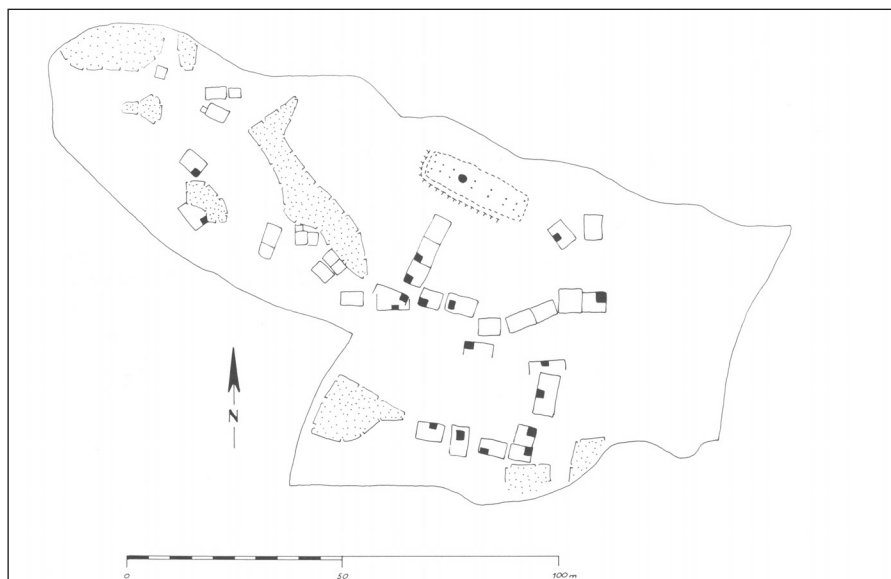
Under historisk tid var Lockarp den enda bebyggelseenheten i socknen med det namnet. Redan på 1700-talet var i princip hela socknen uppodlad, och år 1700 bestod byn av arton hemman, fyra gatehus, ett ryttarehus och en krog (Jönsson & Persson 2008 s. 35). På den äldsta kartan över Lockarp, från år 1700, låg byns gårdar samlade i en rektangel runt en bygata med kyrkan i öster. Två gårdar avvek från mönstret (nr 5 och 6) och låg förskjutna ännu längre åt öster, där främst gård nr 6 låg avskilt (a.a. s. 81 fig. 31). Det var också här som storgårdsbebyggelsen tidigare legat (figur 5). I tabell 1 har den bebyggda arean i de fyra aktuella faserna i Lockarp jämförts med varandra. Man ska notera att fas 4 omfattar längre tid än övriga faser.

Det man kan se är att storgårdens etablering i fas 5 och 6 innebar en drastisk förändring i bebyggelsens omfattning. Den bebyggda ytan kom att mångdubblas, vilket skulle kunna indikera att gårdens befolkning ökade flera gånger i storlek. Storgården var som störst i fas 6 då ett mycket stort antal människor kan ha bott på den. På samma sätt framstår gårdens förvandling till att åter bli två ordinära gårdar i fas 7 väldigt tydligt. Samtidigt som boendearan ökade kraftigt i fas 5 och 6, minskade dess relativa andel av den totala byggda ytan jämfört med tidigare. Detta kan sannolikt förklaras av att gården fick fler och större representativa byggnader som inte användes för boende. Även mängden förrådsbyggnader måste ha ökat för att ge möjligheter att lagra allt det som gården producerade, alternativt fick in i arrende eller tributer.

Sanda

Gården Sanda i Fresta socken i Uppland undersöktes åren 1990–1991. Undersökningen gällde en boplats med gårdslämningar norr om ett gravfält från yngre järnålder och är presenterad i ett par artiklar och i en rapport (Åqvist 1992, 1996, 2006). Nedanstående beskrivning och tolkning utgår huvudsakligen från rapporten (Åqvist 2006). Gården etablerades under vendeltid; då fanns här tre långhus med kombinerade bostads- och fähusfunktioner samt ett kulthus. Under sen vendeltid expanderade bebyggelsen och ytterligare hus tillkom, samtidigt som en del gamla hus försvann. Sammanlagt fanns under den här fasen sex långhus med bostads- och fähusfunktion. I vikingatid bestod gården av fem–sex långhus grupperade runt en gemensam yta, men även av flera gropus. Under andra halvan av 900-talet och fram till mitten av 1100-talet förändrades gården. Framför allt byggdes ett stort antal mindre hus på stensyll; de flesta av dessa försågs med eldstad. Sannolikt har dessa byggnader varit multifunktionella och fungerat både som bostadshus och verkstäder. Upp till 30 mindre byggnader existerade samtidigt (figur 6).

Det som framstår som speciellt med Sanda är att ett av långhusen, en stor hallbyggnad, existerade från 700-talet fram till 1100-talets slut. Under denna tid byggdes huset om ett antal gånger, men dess grundläggande karaktäristika förblev oförändrade. Hallens arkitektoniska framtoning stärktes genom att det i den senare fasen anlades en stensatt terrass söder om byggnaden, något som underströk dess position. Från den senvikingatida och tidigmedeltida fasen finns även ett mer exklusivt fyndmaterial, bl.a. mynt, vikter, guldtenar och en

Figur 6. Bebyggelsen i Sanda under storgårdsfasen ca 950–1150. Svarta fyrkanter markerar eldstäder. Efter Åqvist 1992 s. 321 fig. 7.

Tabell 2. Sammanställning över total bebyggd area samt boendeara i Sanda. Periodindelningen bygger på rapporten (Åqvist 2006).

Fas	Totalt bebyggd area m ²	Varav bostad m ²	Bostadsareans andel i %
550–750 e.Kr.	611	569	93
750–950	432	417	96
950–1200	1253	1167	92
1200–1550	201	147	73

bronsskål som visar att gården i Sanda vid den här tiden inte var en vanlig gård utan har tolkats som en gård med aristokratisk karaktär (Åqvist 1992 s. 323, 331). I mitten/slutet av 1100-talet verkar storgården upplösas och ersättas av en mer ordinär gård i den västra delen av undersökningsområdet. Denna gård existerar sedan under resten av medeltiden.

I tabell 2 har den bebyggda arean i de fyra aktuella faser som framträder i rapporten över undersökningen i Sanda jämförts med varandra. Rapporten är något svåröverskådlig, varför det ibland är vanskligt att säkert attribuera en enskild byggnad till en specifik fas. Siffrorna får därför ses som ungefärliga.¹

Det första som slår en är den stora andel av byggnaderna som använts för boende. Även gårdens expansion i sen vikingatid och tidig medeltid är tydlig. Den bebyggda ytan tredubblas och detsamma gäller för boendearaen. Gårdens invånarantal måste ha ökat betydligt. De många små husen, som etableras i sent 900-tal och existerar under storgårdstiden, kan – enligt tidigare förslag – tyda på att det fanns trälar på gården (Zachrisson 2003 s. 98 f.).

Hultaby

Hultaby ligger strax väster om Vetlanda i Njudung i Småland. Lockarp och Sanda är närmast totalundersökta men Hultaby är endast delvis utforskat. Platsen är välbevarad och flera husgrunder, förutom de undersökta, är synliga ovan mark, och det har därför ansetts möjligt att använda den som jämförelseobjekt. Det är också en av få medeltida huvudgårdar där det går att få en helhetsbild av bebyggelsen. Undersökningen av Hultaby pågick åren 1934–1936 och kompletterades i mindre skala 1999. Resultatet visade att byggnadskomplexet tillkommit i slutet av 1200-talet och sannolikt övergivits någon gång i mitten eller slutet av 1300-talet. Det verkar således ha existerat i 75–100 år innan det övergavs. Nedanstående presentation är en sammanfattning av tidigare studier av platsen (Hansson 2000, 2001a s. 217 ff., 2001b). Genom sin datering represen-

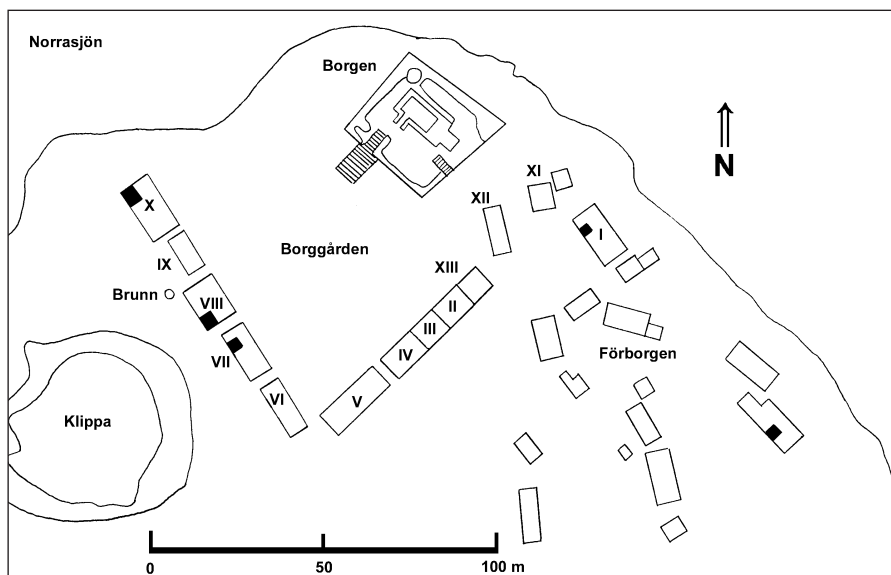
¹ Rapportens fasindelning stämmer inte helt överens med den indelning som presenteras i artiklar om platsen. Exempelvis anges i rapporten boendeytan under tidig vikingatid uppgå till 340 m², men också siffran 690 m² nämns, beroende på hur vissa byggnaders fastillhörighet tolkas (Åqvist 2006 s. 48). Ingendera siffran stämmer heller med den som presenteras här. De siffror som presenteras i tabellen bygger på min tolkning av rapporten.

terar Hultaby en betydligt yngre bebyggelsestyp än Lockarp och Sanda. Därmed ges en indikation på om boendearens relativa andel av den totala bebyggda ytan var annorlunda i högmedeltid än tidigare.

Tre huvuddelar i bebyggelsekomplexet kan särskiljas: borgen, borggården och förborgen (figur 7). Borgen är belägen på en terrasserad klippa. Här finns en murad källargrund som haft en överbyggnad av timmer, komplexets huvudbyggnad. Väster om denna finns en borggård som kringgärdas av två vinkelräta längor med sammanlagt tio timmerbyggnader. Sydost om dessa hus ligger ytterligare ett femtontal mer eller mindre tydliga grunder efter timmerhus. Anläggningen ligger längst ut på en udde och avgränsas av de vinkelställda huslängor som tillsammans med sjön inramar borggården (figur 8). Husen på förborgen ligger utanför denna regelbundna del av borgen och avskärmas inte alls från omgivningen.

Alla husen i längorna runt borggården har sina ingångar in mot denna. I båda längorna verkar husen ha varit mer eller mindre hopbyggda; de har på så sätt bildat två större huskomplex, närmare sextio respektive åttio meter långa. Husen i den östra längan har saknat eldstäder och verkar ha varit förrådshus/stall. I den västra längan fanns tre bostads- och två förrådshus.

Endast tre av husen i förborgen är undersökta. Det är även lite oklart hur många hus här egentligen fanns. På de olika planer som upprättades åren 1934–1936 varierar både husens antal och deras planform. Många verkar ha varit enklare byggnader som sannolikt inte använts som bostäder. I de hus på förborgen som anses ha varit bostadshus syns kraftiga spismursrösen. Ett av dem är undersökt och bekräftat som bostadshus. Även om det finns vissa oklarheter

Figur 7. Storgårdskomplexet vid Hultaby. Svarta fyrkanter markerar eldstäder. De romerska siffrorna motsvarar numreringen från undersökta hus 1934–1936. Efter Hansson 2000.

kring denna del av komplexet är framför allt det rumsliga mönstret här helt anorlunda. Husen på förborgen ligger helt oregelbundet, utan synbar ordning, till skillnad från övriga delar av komplexet, som ger ett mycket stramt och reglerat intryck.

Det rumsliga mönstret på Hultaby avslöjar en tydlig social strukturering av rum och funktioner och därmed också av de människor som fanns på platsen. Borgen med den slutna, avskilda borggården var sannolikt avsedd för aristokraten och hans familj med följe; den kan ses som ett representativt rum för en offentlig maktutövning, medan den mer oordnade bebyggelsen på förborgen snarare representerade ekonomidelen av komplexet (Hansson 2001b s. 211).

Mot bakgrund av att antalet hus på förborgen är osäkert, är det svårt att göra en sammanställning av den bebyggda arean. De undersökta husen kring borggården utgör en totalt byggd area på ca 1300 m², men till detta kommer övriga byggnader på förborgen. Här kan ha funnits ytterligare ca 500–700 m² hus, vilket skulle ge husen på Hultaby en total area på ca 1800–2000 m². Av de undersökta byggnaderna omfattade bostadshusen – dvs. hus med spisröse – 572 m². Bland icke undersökta hus på förborgen finns ytterligare ett med synligt spisröse, varför boendearian på Hultaby troligen uppgått till ca 700 m². Eftersom huvudgården endast existerade i 75–100 år och det under denna tid inte går att urskilja några större förändringar i dess struktur, räknas den som en fas.

Trots de många husen är ytan för boende på Hultaby i absoluta tal betydligt mindre än den var i både Lockarp och Sanda. Större delen av byggnaderna har använts för andra ändamål än boende, exempelvis representation, magasin, stall och verkstäder. Sannolikt bodde under sen vikingatid och tidig medeltid färre människor permanent på den här högmedeltida gården än på storgårdarna i Lockarp och Sanda. Boendearians andel av den totalt bebyggda ytan är avsevärt mindre i Hultaby. Här har endast något mer än en tredjedel av alla byggnader använts för bostadsändamål, att jämföra med ungefär två tredjedelar av husen på Lockarp och närmare 90 procent på Sanda under de faser då dessa platser fungerade som storgårdar.

Tabell 3. Sammanställning över total bebyggd area samt boendearian i Hultaby. Anm.: I den sammanställning över Hultaby som tidigare publicerats (Hansson 2000 s. 37 tab. 1), är summeringarna av husens storlek felaktiga. Felen har korrigerats i nedanstående beräkningar. Källa: Hansson 2000.

Fas	Bebyggd area m ²	Varav bostad m ²	Bostadsareans andel i %
Ca 1280–1390	Ca 1800–2000	Ca 700	35–38

Figur 8. Karta över den då övergivna gården Hultaby från 1693. Enligt kartan brukades gårdstommen som äng. En del av husgrunderna är markerade. Karta av J. P. Duker. Förlaga till Erik Dahlbergs *Suecia antiqua et hodierna*.

Diskussion

En jämförelse mellan de tre platserna ovan visar att boendearens andel av bebyggelsens totala yta minskade från sen vikingatid fram till ca 1350. Frågan är hur detta ska tolkas. Det är tydligt att det på äldre storgårdar – här exemplifierat med Lockarp i Skåne och Sanda i Uppland – fanns utrymme för att permanent hysa ett betydligt större antal människor än på den yngre gården i Hultaby i Småland.

I både Lockarp och Sanda kan man se hur en gård under vikingatid expanderar och blir en storgård med ett stort antal byggnader för att sedan under 1100-talets andra hälft åter komma att ersättas av gårdar av mer ordinär storlek när det gäller byggnadsbestånd. Vi får här tydliga exempel på den upplösning av storgårdar som diskuterats av flera forskare (t.ex. Myrdal & Tollin 2003 s. 161). Men det är osäkert om denna utveckling ska kopplas till trälsystemets upplösning och frigivningen av gårdens trälar. Det är naturligtvis frestande att koppla samman de stora bostadsytorna i Lockarp och de många husen i Sanda med att det fanns trälar på gårdarna. De enda arkeologiska beläggen för förekomst av trälar på någon av dessa platser är den östersjökeramik som påträffades i Lockarp. Av keramiken från sen vikingatid/tidig medeltid dominerade östersjökeramiken kraftigt: ca 15 kg mot 0,5 kg inhemsk AIV-keramik (Heimer et al. 2006 s. 121). Den kraftiga övervikten av östersjökeramik kan då i Roslunds efterföljd tolkas som att det i Lockarp fanns trälar från slaviskt område, eftersom det var i en trälkontext som denna keramik framställdes (Roslund 2001 s. 247 ff.; Roslund under utg.). Hur det förhöll sig på Sanda är mer oklart, men de många mindre byggnaderna i relation till en större hallbyggnad talar för att en social uppdelning av olika kategorier människor i skilda byggnader var möjlig och kanske till och med trolig.

Utifrån arkeologin kan vi då fastslå att det på en tidigmedeltida storgård som Lockarp, och kanske även Sanda, fanns trälar, men det går inte att avgöra i vilken omfattning. Det fanns möjlighet att hysa ett större antal trälar på dessa gårdar och en viss andel av dem som bott här kan nog ha varit trälar. Om de var tillräckligt många för att gården ska kunna sägas ha baserat sin ekonomi på slavarbetskraft, kan vi låta vara osagt. Man bör inte glömma att även andra typer av beroendeband kan ha knutit människor till hövdingen i Lockarp eller Sanda, inte heller att det på den här typen av gårdar också bör ha funnits flera andra kategorier människor: vid sidan av trälar och hantverkare även medlemmar i hövdingens hird och familj. På Lockarp antyder kapellet exempelvis närvaro av en präst (jfr Heimer 2009 s. 342 ff.).

I Lockarp upplöses storgården under 1100-talet och ersätts av gårdar av ordinär storlek. Denna process har av undersökarna kopplats till bybildningen och etableringen av byn Lockarp (Heimer et al. 2006 s. 160). Men ännu under 1300-talet finns aristokratisk närvaro i byn, då det omtalas att här fanns en huvudgård. Var i byn denna låg är dock oklart. Den äldsta kartan från år 1700 ger ingen direkt vägledning (Jönsson & Persson 2008 s. 46, 82). Det är således inte

helt säkert att storgården verkligen upplöstes under 1100-talet; möjligen flyttade den till en annan plats i byn i samband med en större omstrukturering som kan ha innefattat bygge av en stenkyrka. Det har föreslagits att de två vinkelställda långsmala mindre dammar som syns på kartan från år 1700, strax öster om kyrkan i Lockarp, hypotetiskt skulle kunna utgöra rester efter vallgravar och därmed indikera läget för den senmedeltida huvudgården (a.a. s. 82 anf. litt.; se figur 5).

Det verkar dock som om högmedeltidens stora gårdar relativt sett hade betydligt mindre area tillgänglig för boende jämfört med sina äldre föregångare. Färre människor kunde bo på Hultaby, vilket i sig pekar på att dessa gårdar inte fullt ut drevs med egen arbetskraft. Visserligen bör en gård i Småland i större utsträckning ha byggt sin ekonomi på boskapsskötsel, en agrar inriktning som är mindre arbetsintensiv än det åkerbruk som karakteriserade den skånska slätten, vilket då skulle kunna förklara skillnaderna i boendeara mellan Hultaby och Lockarp. Men skillnaderna är ändå så stora att detta inte kan vara hela förklaringen.

Det är således sannolikt att Hultaby var en huvudgård vars ekonomi baserades på dagsverkspliktiga landbor och torpare och den avrad de lämnade. Att boendearans relativa andel av den totala bebyggda arean minskade betyder att det relativt sett blev viktigare att ha andra funktioner under tak. Förekomsten av större möjliga förrådsytor kan ses som resultat av behovet att kunna förvara landbornas avrad på gården. Man kan erinra om att det som under 1300-talet framför allt kännetecknade lågfrälsets många befästa gårdar runt om i Småland var just förekomsten av en stor jordkällare, som kan ses som platsen för den feodala räntan – i Småland kanske i synnerhet smör. Det finns även exempel på hur trälsystemet var under upplösning i Småland i ett flertal testamenten från 1200- och 1300-talen som omtalar frigivandet av trälar (Hansson 2001a s. 172, 208 anf. litt.)

Jämför man Lockarp och Sanda under respektive storgårdsfas med varandra kan man se att boendearans andel av den totala bebyggda ytan på Sanda var närmare 90 procent, jämfört med ungefär två tredjedelar i Lockarp. Man kan därför fundera kring om det även fanns skillnader i driftsform mellan dessa två samtida storgårdar eller om detta bara är ett utslag av olika inriktning på gårdarnas ekonomi, beroende på skilda topografiska förutsättningar. En lockande tanke kan vara att en gård som Lockarp inte bara drevs av trälar utan att även annan arbetskraft förekom på gården, kanske genom att kringboende tidvis utnyttjades som arbetskraft. Om dessa sedan ska kallas legohjon, dagsverkspliktiga torpare eller tributskyldiga bönder kan inte avgöras. Men möjligen representerar Lockarp ett steg på vägen mot den medeltida huvudgården.

Förutom de ovan påpekade skillnaderna i boendeyta finns det även likheter i hur de senvikingatida och högmedeltida storgårdskomplexen var organiserade ur rumslig synvinkel. I Lockarp och Hultaby är det tydligt att man eftersträvade att skilja gårdens mer representativa delar från det som hade med det dag-

liga arbetet att göra. I Sanda och Hultaby anlades stensatta terrasser runt de mest representativa byggnaderna för att framhäva deras betydelse. Ur den synvinkeln kan man tala om att aristokratins rumsliga förhållningssätt förblev oförändrat, även om den ekonomiska grunden för deras makt förändrades (jfr Hansson 2006; Heimer 2009 s. 353 ff., 2010 s. 131 ff.).

Sammanfattning

Den här artikeln har varit ett försök att diskutera storgårdar och driftsformer genom att utgå från den bebyggda miljön på tre gårdar. Boendearia har använts som variabel, dvs. den area av den totala bebyggelsen som använts till bostad. Skillnader i den bebyggda miljön när det gäller boendearians relation till den totalt bebyggda ytan har kopplats till gårdarnas olikartade driftsformer. Resultatet visar att det i de undersökta fallen fanns reella skillnader mellan hur vikingatidens och högmedeltidens stora gårdar var konstituerade. Den sena vikingatidens storgårdar kunde hysa ett betydligt större antal människor än högmedeltidens huvudgårdar. Dessa skillnader kan antyda olikheter i produktion och driftsekonomi. I de tre fall som behandlats här ska man även notera att det inte i något fall föreligger platskontinuitet, där en senvikingatida storgård utvecklas till en högmedeltida storgård. Den enda plats där en sådan kunnat vara tänkbar är i Lockarp, men här förefaller byns högmedeltida huvudgård ha legat på en annan plats än sin föregångare.

Man kan lockas att tro att gårdar som Lockarp eller Sanda drevs av ett stort antal trälrar. Det är möjligt att det varit så, men även andra driftsformer måste övervägas. Den senaste forskningen kring trälarnas vara eller inte vara gör det svårt att utgå från att de var den dominerande arbetsstyrkan; flera typer av beroendeförhållanden än fri–ofri kan vara tänkbara, inte minst olika former av patron–klientförhållanden. Den gjorda analysen visar ändå att trälldrift kan ha varit ett fullt möjligt sätt som de vikingatida storgårdarna varit organiserade på. Här har det funnits plats att hysa en större arbetsstyrka. Samtidigt verkar det som om högmedeltidens huvudgårdar drevs på ett annat sätt.

Antalet jämförda platser är visserligen bara tre och de ligger dessutom i olika regioner med skilda förutsättningar för jordbruk. Trots det menar jag att den här typen av analys av gårdarnas byggnader kan bidra till en diskussion om driftsformer och ekonomi. Idealet hade naturligtvis varit att jämföra platser inom samma regioner, men här sätter källmaterialet än så länge stopp. Förhoppningsvis kommer detta att ändras i framtiden. Det är också viktigt att arkeologin vågar sig på att med sitt eget material som grund diskutera företeelser som ur ett arkeologiskt perspektiv är mer svårfångade, som ekonomi och driftsformer. Det förefaller som om gårdar som Sanda och Lockarp hade förutsättningar att kunna bebos av ett stort antal personer. Om de som arbetade på dessa gårdar inte var trälrar, vad var de då för sorts människor och i vilken social kontext verkade och levde de? Samtidigt ser det ut som om högmedeltidens stora gårdar

drevs på ett sätt som gjorde att behovet av att ha många människor boende på själva gården minskade jämfört med tidigare.

Tack till Mats Roslund, Jes Wienberg samt redaktörerna för värdefulla synpunkter på ett tidigare utkast till denna text.

Litteratur

- Almevik, Gunnar, 2004: Det sydgötiska husets (vetenskapliga) konstruktion. I: RIG 87, nr 4. S. 193–209.
- Artursson, Magnus, & Carlie, Anne, 2005: Böndernas gårdar. I: Järnålder vid Öresund. 1. Specialstudier och synteser. Red. Anne Carlie. Lund. (Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet.) S. 162–245.
- Berg, Johan, 2003: Gods och landskap. Jordägande, bebyggelse och samhälle i Östergötland 1000–1562. Stockholm. (Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet 120.)
- Brink, Stefan, 2012: Vikingarnas slavar. Den nordiska träldomen under yngre järnålder och äldsta medeltid.
- Ericsson, Alf, 2012: Terra mediaevalis. Jordvärderingssystem i medeltidens Sverige. Uppsala.
- Eriksdotter, Gunhild, 1997: The Stratigraphy of Buildings. Examples of the Methodology of Buildings Archaeology. I: Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology. Red. H. Andersson, P. Carelli & L. Ersgård. Stockholm. (Lund Studies in Medieval Archaeology 19.) S. 741–761.
- 2005: Bakom fasaderna. Byggnadsarkeologiska sätt att fånga tid och rum. Lund. (Lund Studies in Historical Archaeology 36.)
- Hansson, Martin, 2000: Jarlens residens. Gammal och ny arkeologi på Hultaby borg. Lund. (University of Lund. Institute of Archaeology. Report Series No 73.)
- 2001a: Huvudgårdar och herravälden. En studie av småländsk medeltid. Stockholm. (Lund Studies in Medieval Archaeology 25.)
- 2001b: Rummet, herravälden och residenset i Hultaby. I: Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson. Red. A. Andrén, L. Ersgård, J. Wienberg. Stockholm. (Lund Studies in Medieval Archaeology 29.) S. 205–214.
- 2006: Aristocratic Landscape. The Spatial Ideology of the Medieval Aristocracy. Stockholm. (Lund Studies in Historical Archaeology.)
- Heimer, Olle, Ifverson, Patric & Persson, Jenny, 2006: Lockarps bytomt – delområde 8. Rapport över arkeologisk slutundersökning. Citytunnelprojektet. Malmö Kulturmiljö. Malmö.
- Heimer, Olle, 2009: Att bygga aristokrati – spår efter en aristokratisk livsstil på det tidigmedeltida godset i Lockarp. I: Tematisk rapportering av Citytunnelprojektet. Rapport över arkeologisk slutundersökning. Red. C. Hadevik & M. Steineke. (Malmö Kulturmiljö.) S. 331–386.
- 2010: The mythical forge and the holy chapel. From paganism to Christianity at the manorial farm in Lockarp. I: Current Swedish Archaeology vol. 18. S. 127–150.
- Hoff, Annette, 1997: Lov og Landskab. Landskabslovenes bidrag til forståelsen af landbrugs- og landskabsudviklingen i Danmark ca 900–1250. Aarhus.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias, 1946: Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Äldre Västgötalagen, Yngre Västgötalagen, Smålandslagens kyrkobalk och Bjärköarätten. Uppsala.

- Ifversen, Patric & Heimer, Olle, 2005: Almdala. En storgård från sen vikingatid och tidig medeltid i Lockarp, Skåne. I: *META* 2005:2. S. 21–38.
- Iversen, Tore, 2012: Thrall's Manumission, Land Clearing, and State Building in Medieval Norway. I: *Settlement and Lordship in Viking and Early Medieval Scandinavia*. Eds. B. Poulsen & S. Sindbæk. *Brepols*. S. 263–276.
- Jönsson, Lars & Persson, Lars, 2008: Det organiserade landskapet. Öresundsförbindelsen och arkeologin. Malmöfynd 13. (Malmö Kulturmiljö.)
- Jørgensen, Lars, 2001: From tribute to the estate system, 3rd–12th century. A proposal for the economic development of the magnates' residences in Scandinavia based on the settlements structure of Gudme, Tissø and Lejre, Denmark. I: *Kingdoms and Regionality. Transactions from the 49th Sachsensymposium 1998 in Uppsala*. Red. Birgit Arrhenius. Stockholm. S. 73–82.
- Lagerstedt, Anna, 2004: Det norrländska rummet. Vardagsliv och socialt samspel i medeltidens bondesamhälle. Stockholm. (Stockholm Studies in Archaeology 30.)
- Lindkvist, Thomas, 2003: Från träl till landbo. Uppkomsten av det medeltida godssystemet i Europa och Norden. I: *Trälår. Ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid*. Red. Thomas Lindkvist & Janken Myrdal. Nordiska museet. (Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 17.) S. 9–21.
- Ljungkvist, John, 2006: En hiar atti rikr. Om elit, struktur och ekonomi kring Uppsala och Mälaren under yngre järnålder. (Uppsala universitet.)
- Myrdal, Janken, 1999: Jordbruket under feodalismen. 1000–1700. Det svenska jordbrukets historia. (Nordiska museet.)
- 2003: Mjölka och mala, gräva och valla. Aspekter på trälarnas jordbruksarbete cirka år 1000–1300. I: *Trälår. Ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid*. Red. Thomas Lindkvist & Janken Myrdal. Nordiska museet. (Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 17.) S. 125–132.
- Myrdal, Janken & Tollin, Clas, 2003: Brytar och tidigmedeltida huvudgårdar. I: *Trälår. Ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid*. Red. Thomas Lindkvist & Janken Myrdal. Nordiska museet. (Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 17.) S. 133–168.
- Poulsen, Bjørn & Sindbæk, Søren M., 2012: Settlement and Lordship in Viking and Early Medieval Scandinavia. I: *Settlement and Lordship in Viking and Early Medieval Scandinavia*. Red. B. Poulsen & Søren Michael Sindbæk. *Brepols*. S. 1–30.
- Rahmqvist, Sigurd, 1996: Sätessgård och gods. De medeltida frälsegodsens framväxt mot bakgrund av Upplands bebyggelsehistoria. (Upplands fornminnesförenings tidskrift 53.)
- Roslund, Mats, 2001: Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300. Lund. (Vetenskapssocieteten i Lund.)
- (under utg.): Tacit knowing of thralls – style negotiation among the unfree in 11th and 12th C. Sweden. *Archaeology, Syncretism, Creolisation*. Oxford.
- Schmidt Sabo, Katalin, 1998: Kyrkheddinge bytomt. Särskild arkeologisk undersökning 1995. Lund. (UV Syd Rapport 1998:5. Riksantikvarieämbetet.)
- 2005: Bystrukturernas dynamik. I: *Byarnas bönder. Medeltida samhällsförändring i Västskåne*. Red. Mats Mogren. Lund. (Riksantikvarieämbetet.) S. 140–213.
- Skre, Dagfinn, 1996: Herredømmet. Bosetning og besittelse på Romerike 200–1350 e.Kr. Oslo.
- Sköld, Katarina, 2012: En gård från yngre järnålder i Valla, Östergötland, Linköpings stad och kommun, Kv Intelletket, RAÄ 330. Linköping. (Särskild arkeologisk undersökning UV Rapport 2012:73.)
- Söderberg, Bengt, 2005: Aristokratiskt rum och gränsöverskridande. Järrestad och sydöstra Skåne mellan region och rike 600–1100. Stockholm. (Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar. Skrifter No 62.)

- Tollin, Clas, 2002: Alvastra kloster och Sverkersätten. En rumslig studie av det tidig-medeltida ägoinnehavet. I: Ny väg till medeltidsbrev. Från ett medeltidssymposium i Svenska Riksarkivet 26–28 november 1999. Stockholm. S. 216–244.
- 2010: Ägodomäner och sockenbildning i västra Östergötland. En rumslig studie om kyrkliga upptagningsområden och ägoförhållanden vid tiden för Alvastra klostergrundande. Uppsala. (Avdelningen för agrarhistoria. SLU: Report 167.)
- Widgren, Mats, 1998: Kulturgeografernas bönder och arkeologernas guld – finns det någon väg till en syntes? I: Centrala Platser, Centrala Frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist. Red. L. Larsson & B. Hårdh. Stockholm. S. 281–296.
- Zachrisson, Torun, 2003: De osynliga. Om trälar i arkeologisk forskning. I: Trälar. Ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid. Red. Thomas Lindkvist & Janken Myrdal. Nordiska museet. (Skifter om skogs- och lantbrukshistoria 17.) S. 88–102.
- Åqvist, Cecilia, 1992: Pollista and Sanda – two Thousand-year-old Settlements in the Mälaren region. With a contribution by Lena Flodin. I: Rescue and Research. Reflections of Society in Sweden 700–1700 A.D. Red. L. Ersgård, M. Holmström & K. Lamm. (Riksantikvarieämbetet.) S. 310–333.
- 1996: Hall och harg i det rituella rummet. I: Religion från stenålder till medeltid. Red. K. Engdahl & A. Kaliff. (Riksantikvarieämbetet.) S. 105–120.
- 2006: Sanda – en gård i södra Uppland. Bebyggelse från vendeltid till 1600-tal. Uppland. Fresta socken, Sanda 1:1, RAÅ 147. (Riksantikvarieämbetet UV Mitt Rapport 2004:15.)

